

1890

ԲԱԶՄԱՎԷՊ

ՀԱՆԴԻՍԱՐԱՆ

ՀԱՏՈՐ ԻՐ

ԱԳՐԻՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ Ք

ԱՇԽԱՏԱՐԱՐԸ

ԳՐԱԲԱՐԻ ԶԵՌՔՈՎ ԶԱՐԳԱՑՆԵԼՈՒ ԵՒ ԿԱՆՈՆԱՒՈՐԵԼՈՒ

ԵՒ ԳՐԱԲԱՐ ԼԵԶՈՒՆ

ԱՇԽԱՏԱՐԱՐԻ ՄԷՋ ԿԵՆԴԱՆԱՑՆԵԼՈՒ ԽՆԴԻՐՆ

ՄԻՐԵՆ ԺԵՃ ԿԱՐԱՌՈՐԸԹԻՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ՀԱՐԿ ԺՅԱ ԿՐ
պահանջէ, որ դասական հայերէնն՝ ապաշնորհ կեր-
պով մահուան և յաւիտենական մոռացութեան չը-
դատապարտենք, այլ ընդհակառակն, մշակենք և
օգտուինք անտի. այս հարկս ոչ եթէ մեր բազմա-
վաստակ թարգմանչաց քերտն և մեր գէժ իրաւամբ
յարուցանելիք բողոքն է, ոչ մեր հայրենեաց կորստեան սպառնացող
վտանգն, և ոչ իսկ աշխարհաբարին՝ իւր կենսատու բարունակէն
կտրուելու և գոսանալու երկիւղն, որոնք ըստ ինքեան են մի մի զո-
րեղ պատճառներ, այլ մեր անցելոյն զրական պատմութեան ու-
սումնասիրելու անհրաժեշտ հարկն: Արդ, նախնեաց մատենադրու-
թիւնն՝ ուղիղ և օգտակար կերպով ուսումնասիրելու համար՝ պէտք
է նախ լաւ հասկանալ զայն և տեղեակ լինել մեր հին հայերենի
պէսպէս առմանցն և կիրառութեանցը. ապա այս բանս անկարելի
է, ըստ իս, առանց նախապէս ուսանելու զայն: Բայց դժբաղդօրէն
քանիներ կան այժմ, որոնք մեր զրաւոր պատմադրութեան քննական

ուսումնասիրութեամբը պարապելու կը ձկտին, հազիւ թէ ծայրիւ մատին ճաշակած լինելով զգրաբար լեզուն. որով շատ անգամ՝ կը պատահի, որ ուսումնասիրելի հեղինակին մօքէն դուրս՝ բոլորովին տարբեր մեկնութիւններ և եզրակացութիւններ, յառաջ կը բերուին։ Առ այս բաւական է օրինակ մի միայն մէջ բերել Մ. Խորենացոյ Բ. գրոց ԾԱ գլխուն մէջ, Արդամայ հարճին՝ Մանգուի մասին ըրած այս բացատրութիւնս. « Եւ զհարճ նորին, որ կարի չքնաղ էր գեղով և մնացեալ գնացիչք ոտից, զոր կոչէին Մանգու, ածել 'ի հարճութիւն Արտաշէսի », պէսպէս մեկնութիւններ տրուեցան Տփղիսի լրագրաց մէջ, Ստեփանէ վարդապետի նոր թարգմանութեան առթիւ, և մին քան զմիւսն հանճարեղ. այնպէս որ՝ զՀերակղիտէս անգամ կարող են շարժել 'ի ծիծաղ. կարելի է, թէ նոյնչափ մեկնութիւններ ևս դեռ տրուին մեր քերթողահօր այդ բացատրութեան, թէպէտ և նա զայս ևեթ կը հասկնար և ուզել է հասկացնել. այսինքն է, Ռեզասաւն կամ ւնընդուտ ձեւնող, և ոչ թէ դանդաղ, կամ՝ յղի, և կամ՝ կաղ, ինչպէս կը կարծեն մեկնել կարծեցեալ հայկաբանք։ Եւ յիրաւի, նախ դիտելու է, որ « միացեալ գնացիւք ոտից » բառերն իբրև գովեստ տրուած են Մանգուի։ Բ. գլխովին անտեղի էր՝ յղի կամ կաղ կին մի ածել 'ի հարճութիւն Արտաշէսի։ Գ. դեռ այսօր իսկ Հայոց մէջ այս տեսակ քալելն՝ իգական սեռին իբրև արտաքին ձիրքերէն մին կը համարուի և կը գնահատուի։

Իսկ գալով մեր առաջին նիւթին՝ մասնաւոր խրախուսանաց արժանի են շաշակ ուկեղէն Գալոյքեան ամսօրեայ Հանդիսին լեզուասէր խնամակալներն, որք կ'աշխատին մեր նախնեաց դասական լեզուն մօտալուտ յօրհասէն ազատել և ժողովրդեան գէթ պրագէտ դասուն մէջ կենդանի և վառ պահել։ Բայց փափաքելի էր, որ այդ եռանդուն և նախանձայուզութեամբ թորթըրուած գործիչներէն ոմանք՝ երբեմն վարկպարագի տեսութեամբ՝ մեր միւս արդիւնաշատ նախնեաց մեղի աւանդած լեզուական գանձերն՝ իբրև աւագ ծովուն մէջ չամային. ապա թէ ոչ՝ իրենք ևս այն սկզբան գէմ մեղանշած պիտի լինին, որուն համար կը մեղադրեն զաշխարհաբարեանս. և յիրաւի, կարող է ըսել աշխարհաբարեան մի, եթէ Շնորհալիներուն և Լամբրոնացիներուն մեղի աւանդած լեզուն՝ որ աւելի մօտ է աշխարհաբարին և գործածելի, դուք 'ի բաց կ'արտաքսէք, ևս առաւել մեկնք իրաւունք ունինք արտաքսել զդասականը, որ մեղի գլխովին անմատչելի դարձել է։ Բ. Զգուշանային, և իրենց անձնական տեսութեան համեմատ՝ զնորահնարն և անսովորն՝ իրենց կողմանէ իբրև դասական շնորհալիքներէն համբակաց։ Որինակ մի միայն յիշենք, Ճաշակի (հտ. Ա. էջ 36) մէջ, փոխանակ նախնեաց քարգմանուշիռն բառին քարգմանուշիռն գրուած է, որ ըստ ինքեան թարգման արմատականէն և թարգմանեմ բայէն չէ կարող առաջ գալ, այլ գուցէ թարգմանիլ ածանցէն։

սակայն գիտելու է, որ ամէն իւր վերջացող ածական անուանցմէ՝ ամէն անամ քիւն վերջացող գոյական անուանք չեն կազմուիր՝ ապա թէ ոչ՝ պիտի կարենայինք սրբիչէն՝ շինել սրբաշնորհ, կիզիչէն՝ կիզաշնորհ, իւնամիչէն՝ իւնամաշնորհ, ափովիչէն՝ ափովաշնորհ և այլն։ Ուստի հետաքրքիր էինք գիտնալ, թէ ո՞վ արդեօք է դարու թարգմանիչներէն գործածել է « Թարգմանաշնորհ, Բարբառաշնորհ » (Dictionnaire) և նման դեռ ուրիշ բառեր, որք կը գտնուին աստ և անդ ճաշակի մէջ։ և թէ ի՞նչ հիման վրայ հաստատուած։ Յիշեալ հրատարակութեան մէջ (Հատ. Բ. էջ 130—145) եղած խօսակցութիւնն, որուն վերնագիրն է « Բանք զհոյ յեզոնէ » Ս. Գ. պուեստիկոսի մի տեսութեան համեմատ՝ իբր թէ Բագրատունիք, Հիւրմիւզեանք, Թովմաճանեանք և Ալիշանեանք եղած լինին խանգարիչք նախնեաց գրաբարին՝ ի՞նչքն անհնար բառերու և բացատրութեանց կազմութեամբ։ Սակայն պէտք է ըսել, թէ այդ քաջախօսի դատողութիւնը՝ իւր խօսից համեմատ այն ժամանակ գուցէ հիմնաւոր պիտի լինէր, եթէ նա փոխանակ մուրացածոյ բառեր քովէ քով բերելով՝ երկու յօդուած կամ երգ ձևացնելու, իւր դատափետած հեղինակաց ինքնագիր կամ թարգմանական երկասիրութեանց նման, որպիսի են Հայկ, Միլլոտն, իյիսկան, Մշուկական և Դաւթանական ճառք Պոսիսի և այլն, գէթ մի միայն երկասիրութիւն հրատարակած լինէր։ Երկրորդ, համարելով իսկ, թէ նորա ենթադրութիւնն այս ինչ կամ այն անանուն բանաստեղծութեան մասին, յորմէ օրինակներ մէջ կը բերէ, ուղիղ ևս իցէ, սակայն նորա զրած սկզբունքը՝ բոլորովին թիւր է և անընդունելի. որովհետև, նախ, առանձ-

1 Այս բառիս հիղինակը՝ հետեւեալ սկզբան վրայ հնարել և հիմնել է զայն. այսինքն է, որովհետև Dictionnaire կը պարունակէ իւր մէջ ոչ միայն բառեր, այլ բացատրութիւններ ևս, և քերականական բոլոր կանոններն, որովք կը կազմուի բարբառն, ուստի բարբառարան ըսելու է՝ քան թէ՝ բառարան։

Արդ, այսպիսի զօրեղ բանավարութեամբ մի, ըստ ինքեան, պիտի կարենար ըսուիլ, թէ Dictionnaire, կը նշանակէ Բնագրութիւն, Տարբառաւոր, Չափէլ-բախիւ և այլն. որովհետև այդ գիտութեանց տարբերքն ևս կը պարունակուին յայնմ։ Բ. Գիտելու ենք, որ մի և նոյն բառը, թէպէտ և առած է այլ և այլ յաւելումներ և իմաստներ բայց պահել է միշտ իւր բառական նշանակութիւնը՝ Բառաւոր. օրինակ իմն Dictionnaire Géographique, Dictionnaire Biographique, Dictionnaire Economique և այլն։ Ուրեմն որքան անտեղի է ըսել Բարբառարան (այսինքն է լեզուարան) աշխարհագրական, Բարբառարան կենսագրական, այսպէս ևս անտեղի է նաև առանց յաւելումաց թարգմանել զայն Բարբառարան։ Գ. Գիտելու է որ օգու վերջացող հասարակ անուանքն, օրինակ իմն, Տարբառ, Հաշիւարան, Վարդապետարան, Ընդհանրապէս յոգնակի նշանակութիւն ունին. որովհետև են պարունակիչ ոչ միայն եւթ՝ այլ բազմաց։ Արդ, այսպէս և բառաւորարանը կը նշանակէ պարունակող լեզուաց, ինչպէս բառարանը՝ բառերու։ Ուստի ըստ այսմ՝ որ և իցէ Dictionnaire պիտի լինէր՝ ի հարկէ բազմալեզուեան կամ բազմաբարբառ, նոյն իսկ առանց յաւելումաց polyglotte, որ ոչ է ուղիղ։

Նականացմէ՝ ընդհանուր հետևութիւն մի յառաջ բերելը՝ միշտ տրամաբանական չէ. երկրորդ, ինչպէս անցեալը՝ ներկային, այսպէս և դասական լեզուն՝ պէտք է որ ծառայէ ներկային և ապագային, և ոչ թէ բոլոր ներկայք և ապագայ սերունդք՝ պիտի փակուին ծառայական նմանողութեամբ, ինչպէս նա կը կարծէ, անցեալ գրականութեան և դասական լեզուին պարունակի մէջ։ Արդարև, զայս կը պահանջեն մեզմէ այն նորանոր գիւտերն և գիտութիւնք, որք նոյնպէս նորակազմ բառերու և բացատրութեանց կը կարօտին, որպէս զի ուրիշին հաղորդուին։ Ո՞վ կարէ ըսել, թէ նոյն իսկ յաւէտ յիշատակաց արժանի թարգմանիչքն՝ յայլ և այլ լեզուաց թարգմանութիւններ ըրած ժամանակ՝ երբեմն երբեմն նորանոր բառեր և բարդութիւններ կազմած չեն, զորս նոցա նախորդքը բնաւ գործածած չէին, ինչպէս և շատ մի օտարասեռ բառեր՝ պարզապէս հայերէն տառերու դարձուցած, որոնք ի սկզբան անդ՝ կը պակսէին մեր լեզուին մէջ։ Ոչ որ որովհետև այս երկու կէտերս իսկ ստոյգ եղելով իւններ են, և ակներկ կը տեսնուին թէ՛ Ս. Գրոց և թէ՛ ուրիշ թարգմանութեանց մէջ։ Գար. ձեալ, ով կարէ առանց անտեղութեան պահանջել մեր նախնեացմէ շոգեկառաց, հեռագրութեան, ձայնախօս գործոյն և դեռ ուրիշ գիւտից մեզի ընծայած նորապանչ երևութից յարմար բացատրութիւններ. կամ ընդհակառակն չհիանալ Հ. Արսէն Բագրատունոյ ճարտար և գեղեցիկ նկարագրին վրայ։ Գ. զիտելու է, որ Մխիթարեանք այն բաներն ըրին, զորս նախնաբար ըրած էին Շնորհալիք և Լամբրոնացիք. այսինքն է, ոչ եթէ օտարաբանութիւններ հնարեցին, ոչ. այլ հայկական բառերէ՝ այլ՝այլ բարդութիւններ յորինեցին, զորս կը պահանջէ բանաստեղծութիւնն ինքնին, որ թէպէտ և որդի է բնութեան և բնութեան հետ ծնած, սակայն յաճախ կ'ախորժի բնականէն դուրս արշաւել, և զաղափարները լծորդած ժամանակ՝ բառերն ևս կը հարկադրուի լծորդել իրարու հետ՝ բանաստեղծական աշխարհը բոլոր իւր երևակերպութեամբքն և դիւթիչ զօրութեամբ ներկայացնելու համար։

Գրաբարի խնդիրն զմեզ հետացոյց փոքր ինչ յառաջարկեալ նիւթէն, սակայն մենք դառնանք տեսնել, թէ լին կէտերով կարէ արդի գրականութեան և աշխարհաբարի ներկայացուցիչ ազգային մամուլն՝ օգտուիլ նախնեաց գրաբարէն։ Ընդհանուր կերպով խօսելով, կարող է օգտուիլ այն ամէն բաներով, որոնց ձեռքով միշտ օգուտ կը քաղէ և կը զարգանայ եւրոպական ազգաց գիտութիւնն և գեղեցիկ գարութիւնը՝ հին յունարէն և լատիներէն լեզուներէն, որոնք թէպէտ և կենդանի և ժողովրդական բարբառ լինելէն արդէն ի վաղուց դադարել են, բայց ոչ բնաւ լեզուական կենդանաբար արգաստուորութենէն։ Թէ և փոխուած է այսօր իրաւագիտութեան, բժշկութեան և միւս գիտութեանց ընդհանուր վիճակն,

Թէպէտ և չեն խօսիր Արիստոտել, Հիպոկրատ, Լիզուրկոս և Դեմոթենէս, Կիկերոն և Կատոն, սակայն կենդանի են և կը խօսին նոցա հնարած բառերն և բացատրութիւնք որ և է մասնագիտութեան մէջ, և արդեստեսական բառարաններն իսկ անոնցմով լի են. այսպէս նաև նորանոր դիւտերը՝ յունարէն բառերով կ'անուանաւորին, իսկ 'ի մասնաւորի՝ կարեմք և պարտիմք փոխ առնուլ մեր նախնեաց դրարարէն՝ բոլոր այն բուսաբանական, կենդանաբանական, հանքաբանական, քաղաքական և եկեղեցական, զինուորական և հր'րազորական, բժշկական, և աշխարհագրական, ազգակա, նութեանց, և այլն, բառեր, որոնք աւելի իմաստալից են և ճիշդ և Բ. Այն ածական և գոյական բառից, ինչպէս և բայերու բարդութիւնքն, որք աւելի հարուստ գաղափարներ կ'արտայայտեն և ընդարձակ բացատրութեանց տեղ կը բռնեն. Գ. Առնուլ և վարել բոլոր այն հայատիպ ոճերն և ասութիւնքն, այն երգման և հեղինական ձևերն, այն բացագանչութիւններն և ժողովրդական առածներն, որոնք անհամեմատ կերպով ազդու են, վսեմ և բուն հայութեան ոգի կը ներշնչեն 'ի մեզ, Միով բանիւ, փոխ առնուլ և գործածել այն ամէն իկ և ոչկ և լակ վերջացող փափուկ և գողտրիկ նուազական բառերն, որք կարծէք թէ ժողովրդական բարբառէն առաջ ելած են, և դարձեալ ժողովրդական բարբառ լինելու կամ զաշխարհաբարը քաղցրացնելու՝ ամենայնամար են. Արդ, առ քառահասարակ և սորա միայն կարող են աղնուացնել գերուլ թեան և ստրութեան մէջ մաշուած ժողովրդային մի՛ ռամիկ և նուաստ արտայայտութիւնները. Այս բանիս մէջ՝ մասնաւոր փոյթ ունեցել են վննետկոյ և վիեննայի Միսիթարեանք, ինչպէս կը վկայէ և յամին 1889 Գեկտ. 31 հրատարակեալ «Արձագանգի» մէջ Ն. Բ. յօդուածագիրն, իսկ յօտարաց՝ նախ զՅոյնս իրեւ գեղեցիկ գոռոզութեան և ինքնաճանաչութեան և ազգասիրութեան օրինակ ունինք դիմացնիս. Արդ, սոքա երբ իրենց անկախութիւնը գեւ նոր ձեռք բերել էին, կ'ըսուի, թէ նոցա աշխարհաբար լեզուն՝ թրքական բառերու և բացատրութեանց խառնակոյտ մի էր. իսկ այժմ ոչ միայն մտքուած է, նորհիւ հին յունարէն, բոլոր իւր օտարաբանութիւններէն, այլ այնպիսի անհաւատալի զարգացման հասած է, որուն վրայ ոչ միայն Յոյնք՝ այլ նոյն իսկ յունասէրք և յունագէտք առ հասարակ կը զարմանան. մանաւանդ կ'ըսուի թէ մինչև անգամ Պլուտարքոսի լեզուով մատենագրողներ կան. Արդ, ես համոզեալ եմ, թէ այդ ազգն և լեզուն՝ որ դարերով թրքական ազդեցութեան ներքև ենթարկուած և բոլորովին խանգարուած էր իւր նախնեաց բարեմասնութիւններէն, այնպէս չլստով չպիտի կարենար վերագառնալ առ նոյնա, եթէ իւր անմահանուն մատենագիրներն և դասական լեզուն չունենար առ ձեռն պատրաստ, որ

իւր դիւթական զօրութեան հետ՝ արգասաւորութիւն ևս պատճառեց նոր սերնդեան և պիտի պատճառէ, վասն զի նոքա կը սիրեն և կը մշակեն զայն :

Սակայն թողունք Յոյներն և տեսնենք, թէ արեւմտեան և արեւելեան Հայոցս արդի գրականութիւնն իւր ծնած օրէն մինչև ցայսօր՝ որքան օգուտ քաղել է մեր հայկական կոչուած նախնի գրաբարէն, և որքան դարգացել : Ըսուած է և կ'ըսուի միշտ՝ վերջնոցս համար, թէ 30 - 40 տարիներու մէջ՝ մեծ յառաջադիմութիւն ըրած են, և ստուգիւ այս անուրանալի է : Սակայն դիտելու է, որ այլ ինչ է գիտական և տըն. տեսական յառաջադիմութիւնն և այլ լեզուականն : Այս վերջինս՝ թէպէտ և ընդհանրապէս զուգակից եղած է առաջնոյն՝ մարդկային ազգի պատմութեան մէջ, բայց ունեցել է երբեմն և կարէ ունենալ նաև իւր բացառութիւններն և խոտորմունքն այն ընդհանրական օրէնքէն, եթէ լաւ դիտած ենք անմիջապէս նորա յարակից պարտ. գաներն : Արդ, նաև 'ի և 'ի դարուց մէջ ունեցաւ Յունական ազգը բիւզանդիոնի և Աթէնքի վառարաններուն մէջ մեծանուն ճարտասաններ և մատենագիրներ, յորոց մին էր և հայկազն Պրոքրեսիոս կամ Պարոյր, զոր Եւնաբիոսի եւ Գր. Նազիանդացոյ վկայութեան համեմատ, Հովով՝ թապաւոր ճարտասանից անուանեց, և պղնձաձող արձանով անմահացոյց, որոնք բարոյապէս ապականուած և յետամուտց այդ դարերում՝ իսկ՝ պերիկլեան դարուն ծաղկող մատենագրաց նըման և ատտիկեան բարբառով երկասիրութիւններ ընծայեցին. այն. պէս որ՝ Երազմոս անգամ առանց խղճալու՝ զՍ. Բարսեղ վեր կը դա. սէր քան զԴեմոսթենէս : Սոյնը պատահեցաւ նոյնպէս թիւ դարուն յեւրոպա, երբ յունական գաղթականութիւնն՝ հասաւ անդ և Երազմոսներ ընծայեց գեղեցիկ դպրութեան. այսպէս նաև դարերէ վերջ եղան Վիդայի պէս քաջ լատինագէտք, որոնք Որատիոսի և Վիրգիլիոսի լեզուով երգեր և Դիւցազներգութիւններ ևս շարագրեցին : Սակայն հանդերձ այսու՝ ոչ ոք կարող է ըսել, թէ նոյն լեզուական արդիւնքն ունեցան վերոյիշեալ դարուց և յետին ժամանակի մատենագիրք, ինչ որ ունեցան Պերիկլեանք ե Որատիոսեանք և Վիրգիլիոսեանք. որովհետև սոցա լեզուն՝ իրենց հանճարոյն և դարու ստեղծագործութեանն աւելի արգասիք էր, իսկ նոցայն՝ պարզապէս մարդկեղէն ջանից և ծառայական հետևողութեան : Այսպէս ուրեմն, որոնք լաւ տեղեակ են Ռուսա - Հայոց նոր դպրութեան պատմութեանը, պարտին յիշել, թէ դեռ մի քանի տասնեակ տարիներ յառաջ՝ երբ Երեանէն, Կ. Պօլսէն և 'ի Պարսկահայոց հայրենասէր հայեր անցան 'ի Ռուսիա, շատ տեղ՝ ինչպէս նաև 'ի Տփղիս հայերէն խօսիլն իսկ մոռցուած գտան : Ուստի մէկ կողմէն վերոյիշեալ եկաւորաց գաւառաբարբառներուն օգնութեամբ, իսկ միւս կողմէն այլ նախնեաց գրաբարի ձեռքով, որ եզրասեան սուրբ հրոյն պէս թէպէտև 'ի ջուր

լճացեալ փոխուած էր, բայց կը պահէր տակաւին իւր մէջ այն սքանչելագործ զօրութիւնը՝ վերստին արժարժելու զժողովրդական բարբառն, կազմուեցաւ արդի Ռուսահայ կամ Տփղիսի աշխարհաբարն որ թէպէտեւ ոչ ծնաւ, բայց շուտով տիրեց նոցա և իւր մէջ ընկղմեց Բայց որովհետեւ մէկ կողմէն յիշեալ գաւառաբարբառներն, իսկ միւս կողմէն այլ նոցա արմատ գրաբարն, որուն վրայ կազմուեցաւ այդ աշխարհաբարն, աւելի մաքուր էին և աւելի հայկական, բնականապէս նոր կազմակերպուած լեզուն ևս, համեմատութեամբ արեւմտեան ժամանակակից աշխարհաբարին, աւելի մօտ էր գրաբարի կանոնաց և աւելի մաքուր՝ քէթ բառերու կազմութեամբ, 'ի բաց առեալ քանի մի գործածութիւններ, (օրինակ իմն ների և ներից յոգնակի սեռականները) որոնք գրաբարի մէջ հազուադէպ են և միայն վերոյիշեալ գաւառականաց կամ լաւ ևս վրացերենի ազդեցութեանն արգասիք համարելի են:

Առանց տարակուսի է և այս, թէ այդ աշխարհաբարն, կանոնաւոր կերպով, մատենագրութեան գործի դարձնելու համար եղան նոցա կողմէնէ մեծամեծ զոհողութիւններ և անմահանուն զոհեր, ոչ սուղ ժամանակի մէջ՝ երկայն տարիներու գործ կատարեցին և զգալի կերպով յառաջացուցին զայն: Բայց թէ յետ այնորիկ նոյն ուղղութեամբ և նոյն ջանքով շարունակեց արդեօք Ռուսահայոց աշխարհաբարն իւր յառաջագէ՞մ զարգացման ուրախաւէտ ընթացքն, եթէ ոչ. թող ներուրի ինձ տեսէ, այս և ոչ. և այս, կարծեմ, թէ առանց հակասութեան, Բացատրեմ իմ միտքս. շարունակեց անտարակոյս, որովհետեւ մէկ կողմէն իւր ուսումնասիր անձանց ձեռքով, որոնք իրենց ազգակիցներէն աւելի՝ գերմանական վառարաններէն ընդունեցան մասնագիտական ուսմանց սերմանքն և ուսումնասիրելու ոճն, ընծայեց գրելիք անընդհատ յաջորդութեամբ, թէպէտ և դանդաղաբայլ ընթացիւք, լեզուաբանական, մատենագրական և քննադատական շարք մի երկասիրութեանց. իսկ միւս կողմէն այլ նոցա մամուլը՝ պարբերական, ամսական և շաբաթական թերթերու և օրագրաց միջոցով՝ յանաց ծաւալել և ծաւալեց իրօք հայ հասարակութեան մէջ ինքնաճանաչութեան, տնտեսագիտութեան, կենսական ապրուստի և ժամանակիս պահանջած հարկաւոր գաղափարներն, յորս մեծագոյն արդիւնք ունեցաւ մասնաւորապէս Գրիգոր Արծրունի. և զայս կ'ըսեմ՝ պարզապէս ճշմարտութեան և ոչ գգուանաց համար:

Բայց այն օրէն 'ի վեր' երբ ժողովրդականաց (publicistes) ձեռքով գրուեցաւ այս նշանաբանս. թէ Այսոսկեւտն պէտք է բողոք ըզգրաբարն՝ ո՛ր և է կերպով, ժողովրդեան մակերևոյթին հաշտութեան և նորա քաղաքակրթական պիտոյքն հոգալու համար. այն օրէն 'ի վեր' երբ գործադրութեամբ իսկ գրեթէ ընդհանուր դարձաւ այդ սկզբունքն, և գրաբարի ուսումն ևս բարձաւ 'ի միջոյ, այնուհետեւ

աշխարհաբար լեզուն հատուա իւր կենտունակ արմատէն և գաղբե-
ցաւ գէթ լեզուական այն զարգացմանէն, զոր կը խոտտանայր իւր
ընթացից առաջին քայլափոխն ըրած ժամանակ: Սակայն այս բա-
ւական չէ. գիտելու ենք և այն, որ մէկ կողմէն գրաբարի արտաք-
տումն, իսկ միւս կողմէն ժամանակեան գիտելեաց և ծանօթութեանց
աճումն և զօրաւոր պահանջը՝ ստիպեցին թէ մեր լրագրագետներն
և թէ մատենագիրները՝ կամ օտար բառեր և բացատրութիւններ
փոխ առնուլ, զանոնք բացատրելու համար, որուն անպայման՝ մանա-
ւանդ թէ տարապայման գործադրութեամբը՝ քարգեցին արեւելեան
մամլոյն մէջ, աւելի կամ պակաս, բազմաչոյր գերմաներենի, ռուսե-
րենի և գաղղիերենի. և կամ յաճախեցին նոցա գրուածոց մէջ աղ-
քատին կրկնաբանութիւնք: Եւ ստուգիւ, իբրև ապացոյց այս կրկին
եղելութեանց առնուլք արեւելեան Հայոց երիցագոյն, լաւագոյն և
հեղինակութիւն ունեցող թերթն, այս ինքն է, « Մշակ »: Արդ, թող-
լով այլևայլ կողմերէն եկած և տարբեր դաւառականներով գրուած
նամակներն, և նորա առաջնորդող յօդուածները միայն աչքէ անցը-
նելով, կը տեսնենք երկու ակնյայտի իրողութիւններ. նախ, որ ա-
ռաջին տարիներուն մէջ հրատարակուած թերթերն՝ համեմատու-
թեամբ աւելի հայերէն և մաքուր լեզուով գրուած կ'երևին, քան թէ
վերջի մի քանի տարիներու մէջ գրուածներն: Բ. Մի և նոյն առաջ-
նորդող յօդուածի մէջ և մի և նոյն գաղափարը՝ բազմիցս կրկնուած
է, միշտ մի և նոյն բառերով և բացատրութեամբ, իբր թէ նոյնանիշ
հայերէն բառեր և բացատրութիւններ չ'իյնէին: Լաւ հասկնալք, իմ
խօսքս մեր արդիւնաշատ ժողովրդականը մեղադրելու համար չէ, որ
շաւ ճանաչել է հայ հասարակութեան միջասահման դասու հասկա-
ցողութեան չափն, և գուցէ թէ այդ շահաւէտ գաղափարներ՝ նոցա
մտաց մէջ տպաւորելու համար այնպէս ըրած է, յաւցնելով հասկա-
ցող ընթերցողաց զուխներն. և թէ Մշակէն դուրս կան ուրիշ թեր-
թեր եւ, յորս կարելի չէ չնկատել մի և նոյն երևոյթներն: Այլ եւ
կը ցանկայի միայն ընդհանուր կերպով այդպիսի տխուր երևութիւց
չափազանցութեանը դէմ համեստ և օրինաւոր բողոք մ'ընել, առանց
այս կամ այն գործիչի անձնասիրութիւնն ուզելու վիրաւորել. երկրորդ,
վերոյիշեալ երևոյթներուն՝ սկզբնապատճառքը մատնանիշ ցուցանել:

Որոնք են արդեօք այդ պատճառքը, թերեւ հարցանէ ռուսահայն,
և ես առանց սխալելու կարող եմ պատասխանել, թէ է այն մեծ
ատելութիւնը, զոր ունին նոքա դէպ ի նախնեաց գրաբարը: Յիրաւի,
նոքա առ դուրս պատրաստ ունելով մեր նախնեաց ոսկեղէն գանձե-
րը՝ կ'ընտրեն օտարներէն կապար կամ անադ մուրալ. և այսպիսի
մուրացկանութիւն մի, որ մեր երեսը կը շառագունէ և ոսկերաց սար-
սուռ կը պատճառէ, նոցա համար, ընդհակառակն, ամենահեշտ և ա-
մենաբնական բան դարձել է. որովհետեւ նոքա գերմաներէնի և

առսերենի կամ մի ուրիշ օտար լեզուի հետ՝ աւելի ծանօթութիւն ունին և կը մշակեն իսկ, քան թէ մեր մայրենի և դասական լեզուին. և այս է, ըստ իս, և պիտի լինի եթէ ոչ միակ՝ այլ գլխաւոր պատճառն արեւելեան Հայոց աշխարհաբարի՝ ոչ միայն անգղայի դարդացմանն, այլ և օտարացման, Ոստի յառաջ եկան, կու գան և դեռ պիտի գան հայերէն լեզուի անարատութեան սպառնացող բիւր աղէտք և աւերմունք, զորս յայտնապէս կը տեսնենք, բայց չկարեմք դարմանել:

Որդարեւ, գրաբարի դէմ սնուցած ատելութեան միաստաբեր այն սկզբունքն և նոցա անմիջական հետեւանքներն՝ երբեմն 'ի ծածուկ և երբեմն յայտնի կերպով յերեան կու գան Տիգրիսի հրատարակութեանց արբանեկող այլևայլ գործիչներու ձեռքով, որոնք մերթ կը գոչեն. Գրաբարը մեզի անմատչելի է. — Նախնեաց երկասիրոշ, քիչններէն մէջ քերուած տեղեաց յիշատակութիւնները պէտք է աշխարհաբար ներկայացնել. — Նախնեաց մատենաքեր պէտք է յաշխարհաբար դարձնել, և այլ ուրիշ յուսահատ ձայներ: Բայց թէ ո՞րք են նախնեաց մատենագրութիւնքը յաշխարհաբարի վերածողներն և որպիսի ճշգրտութեամբ. կարեք գուշակել, նկատելով, որ այդ թարգմանիչներն՝ են այն հասարակութեան անհամներն, որուն գիմաց՝ գրաբարն արգէն իւր նշանակութիւնը կորուսել է և անմատչելի դարձել: Եւ մերթ այլ հանդիպելով քննական կամ լրջօրէն գրուած յօդուածի մի կամ երկասիրութեան, որ քերականական և տրամաբանական կանոնաց համեմատ և զուտ հայերէն լեզուով գրուած է, կը սկսին հրապարակաւ անգամ իրենց տրտունջն յայտնել և ըսել. Գրաբար է՝ անհասկանալի է: Իսկ եթէ կը հարցնէք, թէ ինչ բանով գրաբար է: Որովհետեւ օտար բառեր և բացատրութիւններ չիներկայացներ. որովհետեւ քերականական կանոնաց հակառակ և ըստ կամ եղած կիրառութեամբք աղաւաղած չէ լեզուն, որոնց մէջ կը կարծուի միայն գտնել աշխարհաբարի էութիւնն և գոյութիւնը: Ես կը թողում այլոց դատել, թէ այսպիսի պարագայից և այսօրինակ վարմանց մէջ ո՞վ է յանցաւորն. տրտնջացողն արգեօք, եթէ ընդհակառակն. այլ զայս միայն կ'ըսեմ, թէ նոյն իսկ որ և է քաղաքակրթեայ ազգի մէջ՝ ամէն ուսումնական Հանդէսք և օրութեան մի և նոյն ոճով և լեզուով չեն գրուիր, ինչպէս կը կարծեն և կը պահանջեն այդ գրագէտներն. այլ հեղինակաց նոցա ձեռնարկած նիւթոց և զանոնք ընթերցող հասարակութեան վիճակին և հասկացողութեան համեմատ. և թէ այդպիսի ներհակակիր բողոքներ և տրտունջք՝ ուրիշ նշանակութիւն չկարեն ունենալ, բայց եթէ ցուցանել ակներև, թէ այնպիսիք որքան տեղեկութիւն և յարմարութիւն ունին մեր և եւրոպական գրականութիւնը դատելու մասին: Ուստի աւելի լաւ կը լինէր, որ այդպիսիներ հետամուտ լինէին փոքրիկ քաղաքացի մէջ և ստորին ժողովրդեան համար՝ նոցա լեզուով անտեսագիտական

առանձին թերթեր հրատարակելն, քան թէ պահանջել վարկպարազի, որ բոլոր ազգային մամուլն և գրագէտ դասը գաւառական լեզուով խօսին և գրեն, որ ոչ միայն անպատշաճ է, այլ ունի և պէսպէս դժուարութիւնս :

Շարունակելի

Հ. ԲԱՐՍԵՂ ՍԱՐԳՍԵԱՆ

ԳԵՂԱՄԱՅ ԾՈՎՆ

ԾԻ

ՍԵՒԱՆ ԿԱՄ ՍԵՒՎԱՆՔ

Թողլով ճեպընթաց կառքին ճանապարհի վրայ դառնաւ բարձրագործ գիւղորէքը՝ հանդերձ իրենց սառնամանեօք և սակաւամարդութեամբ, սկսանք իջնել Արեգունի լեռանց և բլրոց գոտւոյն հարաւային կողմն վրայէն : Դեռ խաւարն զմեզ կը պատէր, թէպէտ իւրաքանչիւր անուին հոլովելուն և գէպ ի յառաջ ամէն մի նոր չրջան ընելնու՝ կը զգայինք միշտ թէ ահա անոր աղջամղիլն թագաւորութիւնն կ'ոչնչանայ, և կը ծագի ճաճանչազգի լուսանշոյլ արեգակն՝ զարթուցանելու և կենդանայնելու բոլոր տիեզերքս : Եւ ահա զմեզ չրջապատող լեռինք տակաւ տակաւ կը սկսին ցածնալ և յանկարծ կարծես աներևոյթ ձեռք մը մէկգի տանելով առջնիս տարածուած մոխրագոյն զանգուածը, կը տեսնենք նշտաւոր լճին ընդարձակ տարածութիւնն՝ չրջապատեալ բարձրաբերձ լեռանց շղթայիւր : Ինձ այնպէս կը թուէր, թէ մի բոպէի մէջ փոխադրուած ըլլամ « Նէպոլէոն ծոցոյն » քով, ինչպէս կըսէ Ուվարով կոմսուհին՝ իւր հովկասու վրայ յորած դիտողութեանց մէջ, այնպէս յստակ, ջինջ և գեղեցիկ էր առջինիս տարածուած ջրային մակերևոյթն :

Մարդ չիկրնար ինքզինքը զսպել ինչնայօժար զարմացական բացառականութիւն մ'ը ընելէն՝ բնութեան այսպիսի անկարծելի փոփոխութեան վրայ, երբ յետ երկար ուղեորութեան բարձր լեռանց միջով որք իրարու վրայ բարձրանալով հորիզոնը կ'ամփոփէին, և ահա կը տեսնես յանկարծ հորիզոնին մէջ կորսուած, անձիւր և ընդարձակ տարածութիւնն, որ խաբելու չափ ծովու գաղափար կու տայ, զոր անշուշտ չես յուսար տեսնել այն կողմերը :

Հայերն մեր այս նկարագրած լիճը Ու-Վանքի կամ Սեւանայ ծով կը կոչեն, որ սաէպ կը յիշատակուի հայկական պատմագրութեանց մէջ, յորս ուրիշ անուն մ'ալ կը ստանայ « Գեղամայ ծով », ըստ հին աւանդութեան՝ Ամասիայի Գեղամ որդւոյն անուամբ կոչուած :

Սոյն լիճս կը գտնուի վեց ու կէս հազար ոտնաչափ բարձրութեան